

Άνευ ιδεολογίας, άνευ τάξεων, άνευ κομμάτων...

Οι φεμινισμοί στην Ελλάδα (1919-1940). Μέρος Α'.

«Και μη φοβηθήτε ποτέ ότι η Ελληνίς η μορφωμένη, η αυτάρκης, θα εμφανισθή ενώπιόν σας ως μια σουφραζέτα είδος Δος Πάνκωρστ με μία ρεπούμπλικα επί της κεφαλής και με ενδυμασίαν αμφιβόλου φύλου και θα χάση έτσι εκείνο το θέλητρο που ήτο το χάρμα των οφθαλμών σας!» [1]

Ως μεσοπόλεμος ορίζεται η χρονική περίοδος που εκτείνεται μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων. Είναι δύσκολο να κόψεις την κοινωνική ιστορία σε περιόδους και, αντίστοιχα, τις μεσοπολεμικές ιστορίες από αυτές που προηγήθηκαν του μεσοπολέμου, για παράδειγμα κατά τη μαγική δεκαετία του 1910 αλλά και πιο πριν. Οι μεσοπολεμικές εξελίξεις σε πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, ιδεολογικό επίπεδο ακολουθούν έτσι τις αντίστοιχες εξελίξεις του πριν. Από την άλλη, στο μεσοπόλεμο δημιουργούνται, πράγματι, νέες ιδέες, καταστάσεις, συνθήκες και αυτό αφορά και στις συλλογικές κινήσεις των γυναικών της εποχής, [2] γεγονός που μας οδηγεί αναλυτικά να διαχωρίσουμε την εξέταση των δύο μεγάλων περιόδων στις οποίες εστιάζει το προηγούμενο (1880-1919) και το παρόν (1919-1940) κείμενο – και το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί και για την επόμενη δεκαετία (1940-1949) όπου θα εστιάσει το τελευταίο μας κείμενο. Ανάμεσα σε αυτές τις δύο θέσεις, αυτή της 'τομής' και αυτή της 'συνέχειας', θα θέλαμε να διαβάζονται τα κείμενά μας.

Οι γενικές ιστορικές συνθήκες που δηλώνουν 'συνέχεια' στην περίπτωση της ελληνικής ιστορίας μεταξύ των φάσεων πριν και κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου είναι στο εσωτερικό μέτωπο αυτές της οργάνωσης της εργασίας και της προσπάθειας δημιουργίας και πειθάρχησης μιας εργατικής τάξης και της περαιτέρω συγκρότησης της αστικής τάξης, ενώ στο εξωτερικό μέτωπο κυρίως συνθήκη αποτελεί η συνεχιζόμενη ιμπεριαλιστική επέκταση του ελληνικού κράτους. Το τελευταίο, συμμετέχοντας στο δυτικό άρμα των εθνικών κρατών με στόχο τη διάλυση τη Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μια από τις τελευταίες αυτοκρατορίες δίπλα στα ελληνικά σύνορα, συνεχίζει να προσαρτά πόλεις, όπως π.χ. τη Θεσσαλονίκη (1912), συμμετέχει στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στέλνει στρατό στην Κριμαία, στην Ουκρανία, για να ενισχύσει τη στρατιωτική εκστρατεία εναντίον των μπολσεβίκων και, τέλος, επιδιώκει την ολοκλήρωση του εθνικιστικού ονείρου της 'μεγάλης ιδέας' αναλαμβάνοντας τη διοίκηση της Σμύρνης και των παραλίων της δυτικής Τουρκίας από το 1919 μέχρι και το 1922, επεκτεινόμενο στρατιωτικά μάλιστα μέχρι και λίγο πριν την Άγκυρα, στην ανατολική Τουρκία. Η αστική τάξη, στο εσωτερικό, παύει να εκπροσωπείται αποκλειστικά από το βασιλικό κατεστημένο και μετά το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1909), ο στρατός καλεί τον Βενιζέλο να αναλάβει την ηγεσία της χώρας. Ο Βενιζέλος περνά την πρώτη ανολοκλήρωτη περίοδο της διακυβέρνησής του κατά τη δεκαετία του 1910 και μετά από μια κρίσιμη αντιπαράθεση με το βασιλικό αστικό στρατόπεδο, όπου η χώρα κόβεται στα δύο με σύνορα στη Θεσσαλία (1915), εμφανίζεται ρήγμα στον τρόπο καθοδήγησης της χώρας στην εξωτερική της πολιτική. Το 1919 και μέχρι το 1921, απ' όπου ξεκινάει η περίοδος που θα εξετάσουμε, ο βασιλιάς είναι ακόμα στην ηγεσία της χώρας, αλλά όχι για πολύ ακόμα. Η δεκαετία του 1920 και μέχρι το 1932 θα είναι μια κυρίως δεκαετία βενιζελικής διακυβέρνησης. Στο κομμάτι που μας αφορά, οι παλιές φεμινίστριες γύρω από την Παρρέν προέρχονται από τη μια πλευρά του λεγόμενου 'εθνικού διχασμού', του διχασμού δηλαδή μεταξύ των δύο πολιτικών τάσεων της αστικής τάξης. Με το πέρασμα, όμως, της δεκαετίας του 1910 και την έλευση αυτής του 1920, αναδύονται οι φιλο-βενιζελικές φεμινιστικές οργανώσεις. Με μια έννοια, οι αστικοί φεμινισμοί ακολουθούν τον διχασμό των ελληνικών πολιτικών κομμάτων των βενιζελικών (Κόμμα Φιλελευθέρων) και των βασιλικών (Λαϊκό Κόμμα), μολονότι καμιά γυναικεία οργάνωση δεν ταυτίζεται με κανένα κόμμα. Όπως και αν εκδηλώνεται, όμως, αυτή η κίνηση, το σημαντικό είναι ότι το προηγούμενο μονοπώλιο της Εφημερίδας των Κυριών διαδέχεται πλέον μια πολυμορφική γυναικεία κίνηση.

Ο αστικός φεμινισμός ακολουθεί τον Εθνικό Διχασμό. Οι Κληρονόμοι της Παρρέν, ο Σύνδεσμος και οι Σοσιαλίστριες.

Αντί της εφημερίδας της Παρρέν, πλέον εμφανίζονται εννιά έντυπα σε όλη την περίοδο 1920-1940, έξι περιοδικά και τρεις εφημερίδες. [3] Τα φιλανθρωπικά και τα πατριωτικά σωματεία συνεχίζουν να υπάρχουν, όπως και στην εποχή της Παρρέν, αλλά αυξάνονται κατακόρυφα. Η γυναικεία γραφή αναπτύσσεται κι αυτή με γοργούς ρυθμούς. Η ποίηση, το θέατρο, η λογοτεχνία έχουν πλέον περισσότερες γυναίκες εκπροσώπους. [4] Η πλειοψηφία, επιπλέον, των φεμινιστριών που θα δράσουν μέσα σε αυτές τις δεκαετίες είναι αστές, εγγράμμες, ασχολούνται κεντρικά με τη νομοθεσία και τις 'προοδευτικές' αλλαγές της, ενώ οι σχέσεις τους με τους (άνδρες) του κράτους είναι πολύπλευρες, προσωπικές και κοινωνικές.

Η ατζέντα των γυναικείων οργανώσεων διευρύνεται, επίσης, ή μάλλον συγκροτείται για πρώτη φορά σε μια ευρεία βάση. Τα κυρίως αιτήματα και ο κυρίως λόγος όλων αυτών των οργανώσεων έχει να κάνει με την εργασία, την ψήφο, την εκπαίδευση, την κοινωνική και πολιτική ισότητα και, βέβαια, τη μητρότητα. Τα αιτήματα περί ισότιμης εισαγωγής των γυναικών στην εκπαίδευση και την εργασία αγκαλιάζονται από όλες τις τάξεις των οργανωμένων γυναικών, μολονότι υπάρχουν βέβαια διαφορές στον τρόπο προώθησής τους.

Ι. Σε επίπεδο πολιτικών τάσεων, μπορούμε να δούμε κυρίως τέσσερις πόλους. Ο πρώτος πόλος δηλώνει τη συνέχεια της πολιτικής της Εφημερίδας των Κυριών. Το Λύκειο των Ελληνίδων στη δημιουργία του οποίου πρωτοστάτησε η Παρρέν αποτελεί τον αρχικό πυρήνα κοινωνικοποίησης για τη μετέπειτα δημιουργία του 'Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων' ('Συμβούλιο', εφεξής) αλλά και του οργάνου του, της μηνιαίας εφημερίδας 'Ελληνίς' (1921-1940), της οποίας το πρώτο τεύχος εκδίδεται την 25η Μαρτίου του 1921, εκατό χρόνια μετά 'την επανάσταση του 1821'. Πρόκειται για τον πιο συντηρητικό αστικό φεμινισμό, εθνικιστικής κατεύθυνσης. Πλήθος από άρθρα στο περιοδικό διαπραγματεύονται το ρόλο της γυναίκας ως μητέρας – συζύγου και νοικοκυράς. Το τρίπτυχο μητέρας-συζύγου-νοικοκυράς προβάλλεται ως το πλέον αποδεκτό μοντέλο μέσα στην ελληνική οικογένεια και κατ' επέκταση και στην κοινωνία που έχει να εξυπηρετήσει ένα βασικό σκοπό, να ανάγει τη γυναίκα σε «θεματοφύλακα» του εθνικού ιδεώδους. [5] Στην εφημερίδα γράφει συχνά η Πηνελόπη Δέλτα και σημαντικές του εκπρόσωποι θεωρούνται οι Ελένη Ρουσοπούλου (διευθύντρια έκδοσης 1933-1940), Ελένη Σιφναίου, Σοφία Αντωνιάδου και η Αθηνά Γιαννιού (διευθύντρια 1922-1932) και η Ελμίνα Παντελάκη (διευθύντρια 1940-1941).

Για το 'Ελληνίς' που βαδίζει στα πατήματα της Παρρέν, η 'Ελλάδα διανύει μια μεταβατική περίοδο παρακμής', μέσα στην οποία κυριαρχεί η ξενομανία και ο μιμητισμός με αποτέλεσμα η ελληνίδα γυναίκα να έχει χάσει τον «εθνικό της τύπο». Οι ελληνίδες έχουν γίνει «ξέχρωμες» και «άτονες», απόρροια της ανατροφής που τις δόθηκε είτε από τη μητέρα τους, είτε από την «ξενοφερμένη» τους δασκάλα. Η Ελληνίδα θα αποκτήσει τον «εθνικό» της τύπο όταν έρθει η ακμή του ελληνικού πολιτισμού. [6] Στον πυρήνα της κατάντιας αυτής στην οποία έχει περιπέσει η ελληνίδα, βρίσκεται «μονάχα η ύπανδρος γυναίκα της αστικής τάξεως». Όπως και παλιότερα, επιτηρεί το νοικοκυριό της και ανατρέφει τα παιδιά της. «Υπάρχει όμως μια μεγάλη διαφορά μεταξύ του οικοκυριού του πριν και του σημερινού. Τότε το σπίτι ήτο σωστό εργοστάσιο. Η γυναίκα λοιπόν υπανδρευόμενη είχε να επιτηρή

τα πολυαριθμούς δούλους του σπιτιού στην εργασία τους δίδοντας πολλές φορές η ίδια το παράδειγμα [...] Σήμερα όλες αυτές τις εργασίες (νέσιμο, φάσιμο, κατασκευή ενδυμάτων, κατασκευή άρτου, προπαρασκευή υλικών φαγητού κτλ) τας έχουν αναλάβει τα εργοστάσια και τας εκτελούν καλλίτερα και οικονομικώτερα. Αν δε υπολογίσουμε πως ωλιγόστεισε και ο αριθμός των ατόμων που αποτελούν την οικογένεια και περιωρίσθη στα ανδρόγυνα και στα λίγα παιδιά και ότι η γυνή είναι σωματικώς ανίκανη να εκτελέση τις βαρείες οικιακές εργασίες και έχει πάντοτε υπηρέτρια ή ξενοδουλεύτρια με την ημέρα, θα δούμε πως δεν υπάρχει πειά πραγματική εργασία για τας γυναίκας». [7] Βάσει των παραπάνω, η αρθρογράφος ζητά να ανοίξει ο δρόμος για την γυναικεία επαγγελματική εκπαίδευση και εργασία με βάση τα πρότυπα της εποχής, στην οποία φέρονται να έχουν προσαρμοστεί σωστά μόνο οι γυναίκες εργάτριες. Αυτό είναι και από τα κύρια ενδιαφέροντα του 'Ελληνίς' και του κύκλου του Συμβουλίου το οποίο μάχεται σε φιλανθρωπικό κυρίως επίπεδο για την επαγγελματική ή μη συσπείρωση των γυναικών της αστικής τάξης, για τον εκσυγχρονισμό των αντιλήψεων περί ενίσχυσης της οικογένειας και της μητρότητας, όπως και για γενικότερους εθνικούς σκοπούς που αφορούν πιο στενά και τις γυναίκες.

Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο, το 1922 το Συμβούλιο έφτιαξε και το νομικό γραφείο όπου απασχολούνταν νομικές γυναίκες (που μέχρι το 1925 δεν είχαν δικαίωμα άσκησης δικηγορίας) και προσέφεραν δωρεάν συμβουλές σε άπορες και ανυπεράσπιστες δικαστικά γυναίκες. Την εποχή εκείνη γενική γραμματέας του Συμβουλίου ήταν η Αικατερίνη Πασπάτη (μέλος της οικογένειας Παύλου Μελά). Την ίδια εποχή ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων με τη νομική Μαρία Φλαμπουράρη προσπαθούσε να πείσει την Ορθόδοξη Εκκλησία να υιοθετήσει το πρόταγμα της περί ισότητας μεταξύ των δύο φύλων στο πλαίσιο της βελτίωσης και της ενίσχυσης του προτύπου της οικογένειας αλλά και της μητρότητας. Η Εκκλησία δεν πειθόταν εύκολα βέβαια αλλά ο αγώνας 'για την πρόοδο' συνεχιζόταν και σε αυτό το ... μετερίζι. [8] Κατά την ήττα του 1922, επίσης, το Συμβούλιο συστήνει Τμήμα Προσφύγων, καταγράφει 204 δασκάλες από τη Μικρά Ασία και στις 140 από αυτές δίνονται αμέσως θέσεις εργασίας μαζί με ρούχα, σκεπάσματα και χρήματα για τα προσωπικά τους έξοδα. [9] Ενώ το 1929 με πρωτοβουλία των γυναικών του Λυκείου και του Συμβουλίου ξεκινά να εορτάζεται στην Ελλάδα η Γιορτή της Μητέρας και συνεχίζει μέχρι τα χρόνια της Κατοχής όπου διακόπτεται.

[1] Μαρία Μ. Δεκαριστού, 'Χειραφέτησις', Εύα Νικήτρια, Β/10-12 (1922), σ. 10-12. Παρατίθεται στο Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια Ανθολογία*, Γνώση, Αθήνα, σ. 445-446.

[2] Εξάλλου, και στην περίπτωση της εμφάνισης των υπόλοιπων ευρωπαϊκών φεμινισμών, τα πρώτα 'φεμινιστικά κύματα/κινήματα' εντοπίζονται στην περίοδο πάνω-κάτω στην ευρύτερη περίοδο του μεσοπολέμου.

[3] Δεν είναι όλα αυτά τα έντυπα βέβαια φεμινιστικής κατεύθυνσης, αλλά μερικά εκδίδονται ή γράφονται απλώς από... γυναίκες, όπως π.χ. η 'Ελληνική Επιθεώρηση' (1907-1942) της Ευγενίας Ζωγράφου, έντυπο με κυρίως εθνικούς στόχους. Ή π.χ. στο Μικρασιατικόν Ημερολόγιον (1914) όπου μπορούμε να διαβάσουμε τους φιλόδοξους εθνικιστικούς στίχους του ποιήματος «*Στη Μεγάλη μας Ελλάδα της Ελένης Σβορώνου... «Μεγάλη σ' ωνειρεύτηκα και σε θάρω μεγάλη / Και καρτερώ με τον καιρό και με τα χρόνια πάλι, / Ο βασιλιάς μας με σπαθί σ' ανδρειωμένο χέρι / Να σου χαράξη σύνορα καινούρια απ' άλλα μέρη / από της Μάυρης Θάλασσας να αρχίζουν το ακρογιάλι. / Να φθάνουνε σου Φαραώ τες πυραμίδες πάλι...»* κ.τ.λ. Για το ποίημα, βλ. Σκλαβενίτη Κ., 'Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918', *Διαβάζω*, τ. 198, Σεπτ. 1988, σ. 14. Γενικά, τα περισσότερα γυναικεία έντυπα της περιόδου σε επίπεδο ταξικής καταγωγής γράφονται από αστές γυναίκες και σε επίπεδο ιδεολογικό από εθνικά. Βλέπε, για παράδειγμα, και το έντυπο 'Εφημερίς των Γυναικών, Εβδομαδιαία Εφημερίς Συντηρητικών Αρχών' που βγαίνει το 1929 ή το 'Εφημερίς των Ελληνίδων. Πανελληνίον Εβδομαδιαίον Όργανον του Γυναικείου Κόσμου' που βγαίνει στα 1930-1931. Οπότε για να μην ξεράσετε, διαβάζοντας αυτό το κείμενο, θα αναφερθούμε μόνο στα καθαρά φεμινιστικά γυναικεία έντυπα του μεσοπολέμου.

[4] Για τα έντυπα και τις φεμινιστικές τάσεις της περιόδου βλέπε Σαμίου Δ., 'Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα του Μεσοπολέμου (1920-1940)', *Διαβάζω*, τ. 198, Σεπτέμβριος 1988, σ. 23-28, Σκλαβενίτη Κ., ό. π., Ψαρρά, Α., 'Χρονικό μιας μετάβασης (1934-1948)', *Διαβάζω*, τ. 198 (1988), σ. 29-36, Ψαρρά Α., 'Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες: γυναίκες και πολιτική στο μεσοπόλεμο' στο Γ.Θ. Μαυρογορδάτος/ Χ. Χατζιωσάφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, σ. 67-82, Ψαρρά Α., 'Μικρό χρονικό σε τρεις πράξεις: 'αστικός' και 'σοσιαλιστικός' φεμινισμός στη δεκαετία του '20', *Φεμινιστικό Περιοδικό Δίνη*, τ.3 (1988), σ. 38-45, Αβδελά, Ε., 'Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα' στο (συλ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου Αιώνα: 1922-1940, ο Μεσοπόλεμος*, 2002, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 336-59 και Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π.

[5] Νιξαρήδου Ε. (2013), *Το περιοδικό «Ελληνίς» (1921-1940): η αναπαράσταση των γυναικείων ταυτοτήτων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Διατμηματικό Π.Μ.Σ. στην Παιδαγωγική της Ισότητας των Φύλων, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, σ. 59.

[6] Νιξαρήδου Ε. (2013), ό. π.

[7] Φράγκου Ζ., 'Η εξέλιξη της γυναίκας των πόλεων στην Ελλάδα', *Ελληνίς*, τ. 8-9, 1928, σ. 175.

[8] Γαζή Ε. (2011), *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια: Ιστορία ενός Συνθήματος, 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα, σ. 224-5 και Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π., σ. 40.

[9] Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), *Ιστορία του Ελληνικού Φεμινιστικού Κινήματος*, Αθήνα, σ.191.

Η Αύρα Θεοδωροπούλου

II. Ο δεύτερος πόλος συσπειρώνεται γύρω από τον 'Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας' ('Σύνδεσμος' εφεξής, 1920-1936) και το αντίστοιχο έντυπο του 'Αγώνας της Γυναίκας' (1923-1936) όπου συσπειρώνονται οι φιλο-βενιζελικές εκπροσωπώντας έναν λιγότερο κραυγαλέο συντηρητικό και εθνικιστικό αλλά εξίσου αστικής κατεύθυνσης φεμινισμό. Ο φεμινισμός του 'Συνδέσμου' αντλεί από τις φιλελεύθερες αξίες της ισότητας και της δικαιοσύνης. [10] Το 1923 που ξεκινάει το όργανο του Συνδέσμου, Ο Αγώνας της Γυναίκας, στο πρώτο της τεύχος η εκδότρια Νεγρεπόντη γράφει: «Γυναίκες οι αλυσίδες τρίζουν! Έξω στη Δύση την πολύ πιο προοδευμένη, γιατί ποτέ βάρβαρος κατακτητής δεν εμπόδισε την Αναγέννηση και τη φυσική εξέλιξη του πολιτισμού της, έξω στη Δύση, όπου η Ζωή συμβαδίζει με το πνεύμα της εποχής που το δημιουργεί και δεν το ακολουθεί μονάχα όπως εδώ, οι Γυναίκες νιώσανε τον ανθρωπισμό τους και οι περισσότερες τον επιβάλλανε...» Τα θέματα που κυρίως έθιγε το περιοδικό ήταν η ψήφος, η εργασία γυναικών και ανηλίκων, η επαγγελματική και επιστημονική κατάρτιση των γυναικών, η κατάργηση της πορνείας και ανταποκρίσεις από τα διεθνή γυναικεία συνέδρια. Κύριες εκπρόσωποι του Συνδέσμου θεωρούνται η Αύρα Θεοδωροπούλου, [11] η Μαρία Δεσυπρη-Σβώλου, η Μαρία Νεγρεπόντη, η Ελένη Ουράνη-Νεγρεπόντη ('Αλκης Θρύλος'), η Άννα Παπαδημητρίου, η Μαρία Νεγρεπόντη, η Ρόζα Ιμβριώτη, [12] η Αγνή Ρουσοπούλου [13] και η Νέλλη Κανελλίδου. [14] Μολονότι ο πόλος αυτός διατηρεί αποστάσεις από τον πρώτο, του Συμβουλίου, δεν λείπουν οι πολλές περιπτώσεις όπου οι δύο κυρίως αστικές φεμινιστικές οργανώσεις συνεργάστηκαν σε κοινωνικά ζητήματα (π.χ. γύρω από την ίδρυση παιδικών δικαστηρίων). Θυγατρικά τμήματα του Συνδέσμου δημιουργούνται στον Πειραιά και από το 1928 στη Μακεδονία και τη Θράκη από τη μικρασιάτισσα Ελένη Καραίωσηφίδου, συγκεκριμένα 13 παραρτήματα, τα οποία θα κλείσει επίσης ο Μεταξάς μαζί με το περιοδικό της οργάνωσης.

Σκοπός του Συνδέσμου ήταν να αλλάξει τη νομοθεσία που αφορούσε τις γυναίκες σε μια σειρά θεμάτων και παράλληλα να αλλάξει τη νοστοπρία στην Ελλάδα απέναντι στις γυναίκες. Τα αιτήματά τους περιλάμβαναν: α) ίσα δικαιώματα πατρός και μητρός επί των τέκνων, β) απόλυτη συμμετοχή της γυναίκας στα οικογενειακά συμβούλια, γ) καθιέρωση ίσων λόγων διαζυγίου, δ) βελτίωση κληρονομικού δικαιώματος μεταξύ συζύγων, ε) αναζήτηση πατρότητας, στ) άσκηση πατρικής εξουσίας υπό της μητρός επί του φυσικού τέκνου, ζ) δικαίωμα των γυναικών να παρίστανται ως μάρτυρες σε πράξεις αστικού δικαίου, η) εγγραφή των γυναικών στους καταλόγους των ενόρκων, θ) σύσταση δικαστηρίων για παιδιά με υποχρεωτική συμμετοχή δικαστών, ι) επέκταση νομοθετικής προστασίας γυναικείας εργασίας σε όλους τους κλάδους γυναικείας και παιδικής εργασίας, κ) αυστηρή εφαρμογή ποινικών διατάξεων περί σωματεμπορείας, λ) καθιέρωση δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι για τις γυναίκες, μ) δικαίωμα διορισμού γυναικών σε όλες τις θέσεις του Δημοσίου και εξίσωση μισθών.

Το 1921 ο Σύνδεσμος, όπως προαναφέρθηκε, ένωσε τις δυνάμεις του με το Συμβούλιο και το σχετικό Νομικό του Γραφείο, για την προώθηση των κοινών τους αιτημάτων. Ας σημειωθεί πως κανένα αίτημα δεν προσανατολίζεται προς την διευθέτηση της εργασίας των εργατριών που την περίοδο εκείνη έπαιρναν ελάχιστους μισθούς για δεκάωρη εργασία. [15] Με κοινές πρωτοβουλίες επίσης των δύο οργανώσεων και γυναικών της αστικής τάξης της Μικράς Ασίας συστήνεται επίσης το Ορφανοτροφείο 'Εθνική Στέγη' (1922) για τα προσφυγόπουλα κορίτσια ώστε να μην πέσουν θύματα σωματεμπορείας. Για τον ίδιο σκοπό καταφθάνει και η Miss Annie Baker από την Αγγλία, έμπειρη σε τέτοια ζητήματα, αφού το ελληνικό κράτος ζητά τη βοήθεια της

Κοινωνίας των Εθνών. [16] Εντείνεται η δράση από τον Σύνδεσμο και το Συμβούλιο κατά της πορνείας, με τη δημιουργία του 'Συλλόγου εναντίον της Σωματεμπορίας' (1925). Παράλληλα, προσφυγοπούλες προσπαθούν να συσπειρώσουν οι μικρασιάτισσες της Χριστιανικής Ένωσης Νεανίδων (Σμύρνης) οι οποίες χρησιμοποιούν αίθουσες των παλαιών ανακτόρων, όπως π.χ. την αίθουσα Μπενάκν-Δέλτα για να διεξάγονται επαγγελματικά εργαστήρια, αίθουσα που είχε εξασφαλίσει η Αικατερίνη Πασπάτη.

Μεταξύ των μελών του Δ.Σ. των γυναικών προσφύγων της αστικής τάξης που εκπροσωπούσαν τις προσφυγοπούλες Ιστανμπούλ και Σμύρνης και συσπειρώθηκαν στη Χ.Ε.Ν. (Αθήνας) βρισκόμαστε την Άρτεμη Σαρακάκη αλλά και τη Σταυριάνθη Αναστασιάδου, γνωστή και ως «η μάνα του Στρατιώτη», όπως την έλεγαν στο μέτωπο της Τουρκίας. [17] Επόμενη δημιουργία των προσφύγων γυναικών της αστικής τάξης ήταν το Αμερικάνικο Κολέγιο Σμύρνης το οποίο άνοιξε το 1923 στο Παλιό Φάληρο. Εκεί διδάσκονταν, μεταξύ άλλων, και ελληνικά στις Αρμένισσες που είχαν φτάσει στην Ελλάδα ως πρόσφυγες.

Εορτασμός των 100 χρόνων ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους. Νεαρές γυναίκες του Λυκείου των Ελληνίδων παρελαύνουν στο Ωδείο Ηρώδου του Αττικού.

[10] Ψαρρά Α., 1988, ό. π., σ. 69.

[11] Η Αύρα Θεοδωροπούλου, ανιψιά της Καλλιόπης Παπαλεξοπούλου και κόρη του Έλληνα γενικού πρόξενου στην Ιστανμπούλ, το 1897 ακολούθησε το στρατό με τον *Ερυθρό Σταυρό* και τιμήθηκε με παράσημα για την προσφορά της. Το 1906 παντρεύτηκε τον Σπύρο Θεοδωρόπουλο, βενιζελικό βουλευτή, το 1911 ίδρυσε το *Κυριάκειο Σχολείο Εργατριών* (για τη διδασκαλία ελληνικών και μαθηματικών στα λαικά κορίτσια...) και το 1918 το *Σύνδεσμο Αδελφή του Στρατιώτη*.

[12] Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 1934 η Ιμβριώτη έγινε (η πρώτη ελληνίδα) γυμνασιάρχης στο Κιλκίς. Αργότερα, πρότεινε στον Ι. Μεταξά και εκείνος δέχτηκε την ίδρυση ενός Προτύπου Ειδικού Σχολείου στην Αθήνα που λειτούργησε από το Μάρτιο του 1937 έως τον Οκτώβριο του 1940 στην Καισαριανή. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, πήρε μέρος στην Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ. Συμμετείχε στη σύνταξη του εκπαιδευτικού προγράμματος της κυβέρνησης του βουνού και στη συγγραφή του αναγνωστικού 'Τα αετόπουλα'.

[13] Η Αγνή Ρουσσόπουλου, κόρη της Ελένης Ρουσσόπουλου του 'Ελληνίς' και κολλητή φίλη της Αύρας Θεοδωροπούλου, σπούδασε νομικά στην Αθήνα, το Λειψίγ και τη Νέα Υόρκη, υπήρξε από τις τρεις πρώτες γυναίκες δικηγόρους στην Ελλάδα και νομική σύμβουλος μεγάλων εμπορικών εταιρειών στο μεσοπόλεμο.

[14] Η Κανελλίδου υπήρξε εκδότρια της φανατικής βενιζελικής εφημερίδας 'Καιροί' (1911-1923). Η εφημερίδα στον καιρό της έκδοσης της από τον πατέρα της (1872-1911), λειτούργησε ως όργανο της τρικουπικής πολιτικής και σε αυτήν δημοσιεύτηκε ανυπόγραφο το γνωστό άρθρο του Τρικούπη 'Τις Πταίει;' το 1874 με αποτέλεσμα να συλληφθούν αμφότεροι πολιτικός και εκδότης.

[15] Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), ό. π.

[16] Η Annie Baker ήταν μια βασική κοινωνική σύμμαχη της αγγλικής κυβέρνησης στην επιβολή της νομοθεσίας ενάντια στη μετανάστευση γυναικών και παιδιών, που τότε ονομαζόταν «εμπόριο λευκών σκλάβων», και τη διακίνηση οπίου. Daniel Gorman (2014), *The Emergence of International Society in the 1920s*, Cambridge University Press.

[17] Η Αναστασιάδου, γνωστή παιδαγωγός, κατά την άφιξη του ελληνικού στρατού στην Ιωνία είχε συστήσει σωματείο γυναικών που έστελνε δέματα και γράμματα στους Έλληνες στρατιώτες, επισκεπτόμενη και η ίδια συχνά το μέτωπο. Ιδρύει παράλληλα την *Άμυνα Ελληνίδων Μικρασίας*, για το έργο της οποίας θα τιμηθεί αργότερα από τον στρατηγό Πλαστήρα. Στην Αθήνα διορίζεται διευθύντρια του Δημοτικού Σχολείου που ίδρυσε στην Καισαριανή η Έλενα Βενιζέλου. Σύντομα η Χ.Ε.Ν. συσπειρώνει 600 κορίτσια στα εργαστήριά της, ενώ άνοιξε και παράρτημα στη Θεσσαλονίκη που ανέλαβε η Σοφία Μαυρογορδάτου, κόρη της Πηνελόπης Δέλτα. Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), ό. π., σ. 195-6.

Θεματικό κατηγορίας	Αριθμός άρθρων
«Ελληνίδα γυναίκα: ο ρόλος του ρόλο»	18
Μητέρα	17
Σύζυγος	8
Νοσοκαρα	13
Ο ρόλος της, γυναικεία, εκπαίδευση	13
Γυναίκα και επαγγελματική εκπαίδευση	8
Γυναίκα και οικιακή εκπαίδευση	3
Γυναίκα και γυναικεία εκπαίδευση	4
Η Ελλάδα και τα δικαιώματά της	12
Πολιτικά	36
Αστικά	21
Γυναίκα και Συνδικαλισμός	4
Κοινωνικά	10
Γυναίκα και Φιμωτός	14
Γυναίκα-Εργασία-Οικονομία	36
Αγρότισσα	5
Δασκάλα	6
Διανοούμενη	2
Επιστήμονας	38
Καταναλωτήρια	2
Μακι	1
Νοσοκόμα	7
Ξενογός	1
Υπηρέτρια	2
Γυναίκα-Πολιτισμός	20
Η γυναίκα πρεσβή, αφήγηση	12
Γυναίκα και αθλητισμός	10
Γυναίκα και Τέλες	4
Γυναίκα και εξωτερική εμφάνιση	7
Η σχέση της Ελλάδας με το παροίκιο «Ελλάδα»	9

Ο πίνακας με τη θεματολογία του *Ελληνίς*: 18 άρθρα για τον εθνικό ρόλο της ελληνίδας, 17 για το μητρικό της ρόλο, 13 για τον οικοκυρικό, 8 για τον συζυγικό κ. τ. λ.

Η Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννίου

Η Ελμίνα Παντελάκου

III. Ο τρίτος πόλος, αστικής καταγωγής κι αυτός αλλά πιο μειοψηφικός, είναι οι σοσιαλίστριες με κύρια εκπρόσωπο την Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννίου, του 'Σοσιαλιστικού Ομίλου Γυναικών' (1919-1925), γυναικείου παραρτήματος του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας, [18] και η οποία μάλιστα διηύθυνε για δέκα ολόκληρα χρόνια, μέχρι το 1932, το 'Ελληνίς' του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων. [19] Αν και αυτή η συνεργασία φαίνεται παράδοξη σήμερα, να συνυπάρχουν δηλαδή βασιλικές με σοσιαλίστριες, θα έπρεπε πιστεύουμε να ερμηνευτεί μέσα από τις συνθήκες συμμαχίες της εποχής εντός του αντι-βενιζελικού στρατοπέδου. Το 1930, μάλιστα, ο 'Όμιλος' ήρθε σε πλήρη ρήξη με την Αύρα Θεοδωροπούλου και τον 'Σύνδεσμο' αποκηρύσσοντάς της ως 'βενιζελικό φεμινισμό'. Αφορμή στάθηκε η κήρυξη στον Πειραιά της Αύρας Θεοδωροπούλου με την σύζυγο η πρωθυπουργού Έλενα Βενιζέλου προκειμένου η Έλενα να δείξει πως θα πάει να ψηφίσει – και άρα «*πρέπει να πάνε να ψηφίσουν και όλες οι άλλες γυναίκες...*» Η Γιαννίου έτσι καταγγέλλει και συνεργάζεται παράλληλα με τάσεις του αστικού φεμινισμού. Από την άλλη, βέβαια, η Γιαννίου δεν συνεργαζόταν απλώς με το 'Ελληνίς' αλλά το διηύθυνε για μια δεκαετία. Αυτό σημαίνει και ιδεολογική ζύμωση και συνεύρεση με τις βασιλικές και τους πιο συντηρητικούς τους λόγους. Π.χ. όταν η Γιαννίου σχολιάζει το ταξίδι της στην πρόσφατα εξελληνισμένη Ήπειρο όπου είχε πάει ως μέλος του *Πανελληνίου Συλλόγου Γυναικών* το 1913, ασκεί μια σφοδρή κριτική στις πατριαρχικές σχέσεις που φέρουν την Ηπειρώτισσα γυναίκα στη θέση της 'σκλάβας του ανδρός της', πράγμα που θεωρεί οξύμωρο να συνδυάζεται με την κατά τα άλλα ηρωική απεικόνιση των γυναικών του Σουλίου και του Ζαλόγγου στην εθνική εποποιία. Συνεχίζει λέγοντας στο κείμενό της, όμως, πως η 'Ελληνίδα επαναστάτρια', εμπνεόμενη ακριβώς από τις ηρωικές εκείνες γυναίκες θα παλέψει ενάντια στην ελληνική πατριαρχία. Με λίγα λόγια, ο φεμινισμός της Γιαννίου παραμένει αυστηρά οριοθετημένος σε εκείνη τη φάση στο πρότυπο των λόγων των παρρενικών φεμινιστριών: αναθεματίζουν το παράδοξο των ελληνίδων γυναικών που αποτελούν μέρος του έθνους, δίχως όμως να απολαμβάνουν τα πλήρη προνόμια της εθνικής κοινότητας με τους άνδρες.

Ο 'Σοσιαλιστικός Όμιλος', έβγαζε βέβαια και μια εφημερίδα, τη 'Σοσιαλιστική Ζωή' (1928-1935), μισή γραμμένη από άνδρες και μισή από γυναίκες (την Γιαννίου, τη Μαρίκα Μπότση αλλά και την Πετρούλα Τζοβάρα, υπηγήτρια του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας). Στη 'Σοσιαλιστική Ζωή', ωστόσο, οι ιδεολογικές διαφορές από τις άλλες φεμινιστικές αστικές τάσεις της περιόδου είναι περισσότερο εμφανείς, ακόμα και μέσω των αιτημάτων που θέτουν κείμενα του εντύπου σε κάποια άρθρα του, γύρω από την απαγόρευση των πολεμικών παιχνιδιών ή ακόμη-ακόμη τη διατήρηση της ιθαγένειας της γυναίκας και μετά τον γάμο με έλληνες άνδρες, μια ελάχιστη πρόβλεψη για τις γυναίκες που δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα. Επιπλέον, σε επίπεδο ρητορικής πολεμικής η 'Σοσιαλιστική Ζωή' καταφερόταν τόσο κατά των κομμουνιστριών όσο και κατά του αστικού φεμινισμού που 'παρακαλούσε τους άνδρες' για την κατάκτηση των δικαιωμάτων των γυναικών και δεν προέβλεπε την προστασία της εργασίας των γυναικών, φροντίζοντας μόνο για την εργασία των γυναικών της δικής του τάξης, δηλαδή των αστών. [20]

IV. Ο τέταρτος πόλος, μειοψηφικός κι αυτός, είναι οι κομμουνίστριες. Οι δύο τελευταίοι πόλοι ακολουθούν κατά βάση τη συγκρότηση των αντίστοιχων (ανδρικών) σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών οργανώσεων και κομμάτων του μεσοπολέμου. Το 1919 στο ιδρυτικό κείμενο του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (και μετέπειτα Κ.Κ.Ε.) διατυπώνονται τα εξής αιτήματα, σχετικά με τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των γυναικών στην Ελλάδα: «- Δικαίωμα της ψηφοφορίας και της εκλογής εις άνδρας και γυναίκας για κάθε είδος εκλογής. - Πλήρης αστική, πολιτική, οικονομική και κοινωνική εξίσωση γυναικών, ανδρών. Κατάργηση όλων των νόμων που περιορίζουν τα δικαιώματα της γυναίκας και του νόθου παιδιού. - Ίδρυση χωριστών φυλακών για ανηλίκους και γυναίκες και για τα πολιτικά αδικήματα. - Η με νόμο απαγόρευση της νυχτερινής εργασίας για παιδιά και γυναίκες. - Η με νόμο υποχρέωση των δήμων και κοινοτήτων να συντηρούν γυναικολογικά μαιευτήρια για τις γυναίκες των εργατών, με πλήρεις αποδοχές για οκτώ εβδομάδες πριν και οκτώ εβδομάδες μετά τον τοκετό. - Καθιέρωση του πολιτικού γάμου.» [21] Οι γυναίκες κομμουνίστριες δραστηριοποιούνται λοιπόν μέσα από το Γραφείο Γυναικών του Κόμματος, ενώ μεγάλη βαρύτητα δίνεται στην ιδεολογική επιμόρφωση όσον αφορά τα γυναικεία δικαιώματα αλλά και τη συνολική αμφισβήτηση των σχέσεων των δύο φύλων. Παρόλο που υπάρχει ενδιαφέρον για το γυναικείο ζήτημα από το Κ.Κ.Ε., αυτό δεν συνιστά λόγο δημιουργίας ξεχωριστής οργάνωσης. Επιπλέον, οι γυναίκες του κόμματος πότε καταδικάζουν τον φεμινισμό συλλήβδην ως αστικό δημιούργημα και πότε διεκδικούν τους όρους του σοσιαλιστικού, κομμουνιστικού ή προλεταριακού φεμινισμού. [22] Η Ιωάννα Κομιώτη στο άρθρο της 'Αστικός και σοσιαλιστικός φεμινισμός' στον Ριζοσπάστη ορίζει τον σοσιαλιστικό φεμινισμό ως τον σύνδεσμο των δύο φάσεων του κοινωνικού αγώνα, της ισοπολιτείας και της αταξικής κοινωνίας. Στον Ριζοσπάστη και στην ΚΟΜΕΠ δημοσιεύονται, επίσης, θεωρητικά κείμενα και μεταφράσεις που στόχο έχουν να αναδείξουν τις νέες σχέσεις που θα ισχύσουν στην αταξική κοινωνία, έχοντας ως παράδειγμα το νεαρό μπολσεβίκικο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης.

Η ηγεσία Πουλιόπουλου έθεσε επικεφαλής στο Γραφείο Γυναικών την Ειρήνη Ράϊκα (το ψευδώνυμό της στον Ριζοσπάστη που σημαίνει 'Ειρήνη' στα σλάβικα) Κομιώτη-Κοντούρη ή Κουντούρη, για την οποία ελάχιστες προσωπικές πληροφορίες διασώζονται πλην του ότι πέθανε 35 χρονών κατά τον τέταρτο μήνα της δικτατορίας Μεταξά. Η Ειρήνη συμμετείχε στην ομάδα του περιοδικού 'Κομμουνισμός' (1920-1921), όπου συνδέθηκε με τον Σπύρο Κομιώτη. Η Ράϊκα ως επικεφαλής του γραφείου γυναικών θα δώσει μάχες για να συνδέσει το γυναικείο ζήτημα με το ταξικό, να δείξει πως η εργατική τάξη είναι η φυσική σύμμαχος των γυναικών στον αγώνα τους και να εκθέσει τις αντιφάσεις των αστών φεμινιστριών. Το γραφείο γυναικών του κόμματος συνεργάζεται στενά με τη Διεθνή Οργάνωση Γυναικών και την εβραϊο-γερμανίδα κομμουνίστρια Ρουθ Φίσερ και η Ράϊκα μεταφράζει στον Ριζοσπάστη τον 'Έρωτα στη Νέα Κοινωνία' της Αλεξάνδρας Κολονταϊ. Στο ΚΚΕ, όμως, η τελευταία τάχθηκε με την άποψη Πουλιόπουλου, χρηματοδοτώντας μάλιστα και κάποιες από τις εκδόσεις του, οπότε διαγράφεται από το κόμμα μαζί με την ομάδα Πουλιόπουλου στα τέλη του 1927. [23]

Από τις στήλες του Ριζοσπάστη μετά τη διαγραφή της Ράϊκας αναλαμβάνουν οι αρκετά δραστήριες 'Πολυξένη' και (Γαλάτεια Καζαντζάκη), γνωστή κυρίως για το λογοτεχνικό της έργο. Η πρόταση της Γ. Κ. «είναι η γυναίκα-επαναστατικό υποκείμενο, που στρατεύεται στον αγώνα για την αλλαγή του κοινωνικού συστήματος. Η κομμουνιστική στρατεύση, η οποία στοχεύει στον αγώνα για όλο τον κόσμο και όχι μόνο

για τις γυναίκες, διασώζει και τις γυναίκες, συνδέοντας το πρόβλημα των γυναικών με το γενικότερο των καταπιεσμένων. Η ανατροπή των τρεχουσών αντιλήψεων για τη θηλυκότητα, η κατάργηση της κοκεταρίας, η απομάκρυνση από καθετί που θύμιζε τις «ελευθεριάζουσες» γυναίκες, η απάλειψη της ερωτικής διάστασης ως στοιχείου που κάνει τις γυναίκες ευάλωτες, θεωρείται ότι μπορεί να φέρει πιο αξιόπιστα τη γυναίκα στον αντρικό κόσμο και ιδιαίτερα στην ενεργητική συμμετοχή της στον κόσμο των υψηλών ιδανικών και της πολιτικής.» [24] Η ατζέντα αυτή διαμορφώνεται σε όλη τη δεκαετία του 1920 κυρίως σε αντιπαράθεση με το περιεχόμενο αλλά και το στυλ των γυναικών της αστικής τάξης, αγγίζοντας μια αντι-φεμινιστική στάση με τους όρους του κυρίαρχου τότε φεμινισμού. [25] Ωστόσο, από άποψη τακτικής φαίνεται εκ των υστέρων ότι υπήρξε η μόνη πετυχημένη κινηματική στρατηγική από πλευράς πολιτικοποιημένων γυναικών της περιόδου, ιδιαίτερα όσο πλησίαζε ο πόλεμος και η εποχή του φασισμού. Είναι ενδεικτικό ότι τρία σημαίνοντα στελέχη του 'Συνδέσμου' αποχωρούν από την οργάνωση και εντάσσονται στο Κ.Κ.Ε. από τη δεκαετία του 1930 και έπειτα, προσχωρώντας και στο Ε.Α.Μ. κατά τη δεκαετία του 1940. Η Μαρία Δεσύπρη-Σβώλου αποχωρεί συγκεκριμένα το 1932 κρίνοντας πως οι φεμινιστικές διεκδικήσεις δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν «χωρίς μια ριζικότερη και γενικότερη κοινωνική μεταβολή.» [26]

[18] Ο σύζυγος της, βουλευτής Νίκος Γιαννιός, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό τα πρώτα σοσιαλιστικά χρόνια στην Ελλάδα για την αντιπαράθεση με την κομμουνιστική τάση του Μπενάρδου και άλλων εβραίων από την σαλονικιώτικη Φεντερασιόν, κατηγορώντας τους για 'αιωνιστικό πατριωτισμό'... Βλέπε και Λιάκος, Α. (1985), *Η Σοσιαλιστική και Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

[19] Το εξώφυλλο του περιοδικού διακοσμείται μόνιμα με μια παράσταση αρχαίων Ελληνίδων και το περιοδικό γράφεται σε γλώσσα απλή καθαρεύουσα. Στα άρθρα του επαινούνται οι εξαιρετές ικανότητες των γυναικών σε διάφορους τομείς της επιστήμης, της τέχνης, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ζωής γενικότερα, εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο και η θετική συμβολή τους σε περιπτώσεις εθνικών περιπετειών και πολέμων.

[20] Βλ. την εισαγωγή των Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π.

[21] Ξένου-Βερνάρδου Α., 'Της Γης οι Κολαήμενες', Ριζοσπάστης, 19-08-2001, σ. 18.

[22] Ψαρρά Α., 1988, ό. π., σ. 72-3. Βλέπε και «Για τους κομμουνιστές, συνεχίζει η Ράϊκα, δεν υφίσταται φεμινιστικό ζήτημα και στις οργανώσεις τους δεν γίνεται διάκριση ανδρών και γυναικών», ό. π., σ. 77. Βλ. επίσης και τη μαρτυρία της κομμουνίστριας Αύρας Παρτσάλιδου που παρατίθεται στο Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια Ανθολογία, Γνώση, Αθήνα, σ. 52: «Έρχεται ο γραμματέας της κομμουνιστικής φράξιας και μου λέει πώς θα έρθει μια φεμινίστρια να μιλήσει και να σκεφθούμε τι θα κάνουμε. Συμφωνήσαμε πως πρέπει να την 'ξεσκεπάσουμε'. Τότε τις γυναίκες που πρωτοστατούσαν στην κίνηση γύρω από τα γυναικεία ζητήματα δεν τις βλέπαμε καθόλου με καλό μάτι...»

«Μεγαλειότητα...
κανείς λαός και καμμία φυλή εις τον κόσμον
δεν παρουσιάζει τόσοσ απαράγραπτα δικαιώματα
επί της προόδου και του πολιτισμού
όσον η Ελληνική...» [27]

Η Καλλιρόπη Παρρέν στα νειάτα της.

Το Συνέδριο της 28ης Μαρτίου του 1921.

Η πολιτική γενεαλογία της Εφημερίδος των Κυριών και η τοποθέτηση της Παρρέν στο πλευρό των βασιλιάδων θα έχει προφανή αποτελέσματα μέχρι και την επόμενη φάση του γυναικείου κινήματος όταν πια τη δεκαετία του '20 οι γραμμές των αγωνιζόμενων γυναικών θα πληθύνουν. Υπό την αιγίδα του Συμβουλίου των Ελληνίδων το Α' Γυναικείο Συνέδριο θα λάβει χώρα στην Αθήνα στις 28 Μαρτίου του 1921, με αφορμή τα 100 χρόνια από την 'επανάσταση του 1821' και τρεις μόλις μέρες μετά την έκδοση του πρώτου τεύχους της εφημερίδας Ελληνίς. 'Γυναικείο Συνέδριο' και όχι 'Φεμινιστικό', όπως σημειώνει η Α. Ψαρρά, γιατί ο δεύτερος όρος θεωρούταν ξενόφερτος, μολοντί η Παρρέν ήθελε να τον αποκαθάρει από τις δυσφήμισή του στη... Δύση. Στο άνοιγμα του συνεδρίου που θα κρατήσει συνολικά οκτώ ημέρες, θα παραστεί και ο ίδιος ο πρωθυπουργός Τσαλδάρης, ο Βενιζέλος και σύσσωμο το υπουργικό συμβούλιο, ο Δ. Γούναρης, ο βασιλιάς, η βασιλομήτωρ Όλγα, πολλοί πρίγκιπες, ο δήμαρχος Αθηναίων, ο Μητροπολίτης Αθηνών και ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Στο συνέδριο μίλησαν μεταξύ άλλων οι Α. Τριανταφυλλίδου, Μαρία Μομφεράτου, αλλά και η Καλλιρόπη Παρρέν βέβαια, η οποία εξήρε τη φιλανθρωπική δράση της Αμαλίας, της Όλγας και της Σοφίας (και άλλων οδών γύρω από το Σύνταγμα), καθώς και η σύζυγος του πρωθυπουργού Λίνα Τσαλδάρη η οποία εκπροσώπησε το Λύκειο Ελληνίδων Ιωαννίνων. Μίλησαν και διάφοροι φιλο-φεμινιστές της εποχής άνδρες όπως ο Γρηγόρης Ξενόπουλος.

Μολοντί 'γυναικείο' το συνέδριο, απουσίαζαν από αυτό όμως οι υπόλοιπες γυναικείες οργανώσεις, ο *Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* και ο *Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών* κ.τ.λ. Ο τελευταίος μάλιστα είχε κληθεί αλλά δεν ανταποκρίθηκε. Μάλιστα, η Γιαννιού έγραψε μέσα από την 'Ελληνίδα' πως «το συνέδριο αυτό δεν τίμησε την Ελληνίδα.» [28] Το *Λύκειο των Ελληνίδων* κατέθεσε εκεί προτάσεις για την γυναικεία στρατιωτική θητεία, τη φορολόγηση των άγαμων γυναικών και, δη, των άτεκνων και άλλα τέτοια... προοδευτικά μέτρα, ενώ δεν προώθησε το δικαίωμα στην ψήφο, την ώρα μάλιστα που ακόμη και το Σ.Ε.Κ.Ε. (και μετέπειτα Κ.Κ.Ε.) φώναζε ήδη από το 1920 το σύνθημα «Σφυρί-Δρεπάνι και Ψήφο στο Φουστάνι.» Το Σ.Ε.Κ.Ε. το σχετικό συνέδριο το χαρακτήρισε από τις στήλες του *Ριζοσπάστη* ως συνάντησή της «θηλυκής κεφαλαιοκρατίας» και το *Λύκειο των Ελληνίδων* ως «γυναικείον ... σπορτ». [29]

Άλλα αιτήματα που προωθήθηκαν σε ομιλίες και στα πρακτικά του συνεδρίου ήταν η υποχρεωτική εξαστής εκπαίδευση για τις γυναίκες, ίσα πολιτικά και αστικά δικαιώματα με τους άνδρες, σύσταση μικτών δικαστηρίων ενόρκων, κατάργηση της θανατικής ποινής, εισαγωγή του θεσμού αναζήτησης πατρότητας και εξαναγκασμό του πατέρα να καταβάλει διατροφή, [30] η ίδρυση ασύλων για διημέρευση βρεφών εργατριών και η θέσπιση νόμων προς υπεράσπιση των τελευταίων, η θέσπιση νόμου που να επιτρέπει στη σύζυγο να κατέχει τα 2/3 της είσπραξης του μισθού ενός μέθυσου και άσωτου συζύγου, η απαγόρευση της νυχτερινής εργασίας για τις γυναίκες, η πρακτική εφαρμογή του νόμου γύρω από την απαγόρευση πρόσληψης παιδιών κάτω των 12 ετών για εργασία, η ίδρυση οικοκυρικών σχολών σε πόλεις με άνω των 15.000 κατοίκων πληθυσμό κ.τ.λ. Το συνέδριο κλείνει με τη σύνταξη ενημερωτικής επιστολής του Λυκείου των Ελληνίδων προς εκατοντάδες διεθνή σωματεία και ενώσεις γυναικών γύρω από 'τις ακρότητες των Τούρκων εις βάρος Ελληνίδων στην ανατολική Τουρκία'. [31]

Απέναντι στην κυρίαρχη ηθική στην Ελλάδα (;)

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά δεδομένα όταν διαβάζαμε φεμινιστικά έντυπα του ελλαδικού μεσοπολέμου ήταν η πλήρης απουσία του ζητήματος της ομο-ερωτικότητας, αν όχι και η ξεκάθαρη καταδίκη της πίσω από την κριτική κάποιου εγωπαθούς, φιλήδονου και, άρα, απορριπτέου μοντέλου γυναίκας. «Έχομε και γυναίκες εγωίστριες, που προτιμούν να ζήσουν για την δική τους ευχαρίστησι, καλλιεργώντας την ομορφιά τους, διάφορες ωραίες τέχνες και ...τον έρωτα», διαβάζουμε στο 'Ελληνίς'. [32] Αυτή η απουσία/ καταδίκη είναι μάλιστα πιο χτυπητή αν σκεφτεί κανείς πρώτα ότι από την εποχή και το περιεχόμενο της Εφημερίδας των Κυριών κάποιος πόλοι του μεσοπολεμικού φεμινισμού, όπως τους διακρίναμε παραπάνω, επιδιώκουν να διαχωριστούν με πολλούς τρόπους. Η αστική ταυτότητα των δεκαετιών του 1920 και του 1930 είναι αρκετά διαφορετική, με πιο συμπαγή τρόπο συγκροτημένη και σίγουρα πιο διευρυμένη απ' ότι στις δεκαετίες του 1880 και του 1890, όταν η Εφημερίς διανύει τις πρώτες της δύο δεκαετίες. Για τις κομμουνίστριες δεν είναι δύσκολο να συμβάλλουν σε αυτή την αποσιώπηση καθώς τις βοηθά η κυρίαρχη τότε κομμουνιστική ιδεολογία, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη σοβιετική ένωση και αλλού, που θέλει την ομοφυλοφιλία ως παράγωγο ακριβώς της κουλτούρας της αστικής τάξης και, άρα, ως ενός καταδικαστέου 'φαινομένου' (sic) που εμφανίζεται στις καπιταλιστικές χώρες. Στην περίπτωση των αστικών φεμινισμών, όμως, όπου, από τα τεκμήρια που έχουμε, η ομοφυλόφιλη έκφραση της επιθυμίας έχει κάνει την εμφάνισή της τόσο σε λογοτεχνικά περιοδικά και ποιήματα όσο βέβαια και σε ορισμένα φοιτητικά στέκια και παρέες, η ομοφοβία αγγίζει τέτοιο σημείο που επιβάλλει μια ομόφωνη σιωπή.

Το πρώτο λεσβιακό ποίημα στη νεοελληνική λογοτεχνία γράφεται από τον Βάρναλη στην Αλεξάνδρεια στο περιθωριακό λογοτεχνικό περιοδικό 'Γράμματα' το 1911, ενώ το πρώτο λεσβιακό ποίημα από γυναίκα είναι της Μυρτιώτισσας (της ηθοποιού Θεώνης Δρακοπούλου), μαζί με άλλα ποιήματα λεσβιακά που θα εκδοθούν σε συλλογή το 1925 στην Αλεξάνδρεια επίσης. Από την Αλεξάνδρεια κατάγεται, επίσης, και η Ντόρα Ρωζέττη που έχει γράψει το πρώτο λεσβιακό μυθιστόρημα στην Ελλάδα και έχει εκδοθεί στην Αθήνα, το 'Η Ερωμένη της', το 1929. Το πρώτο λεσβιακό διήγημα στην Αθήνα γράφεται από τον Τάσο Βουτυρά, ενώ λεσβιακά ποιήματα γράφει και η Γαλάτεια Καζαντζάκη. Κατά τα άλλα, η λεσβιακή σεξουαλικότητα θίγεται σε πολλά μυθιστορήματα ανδρών συγγραφέων στα πλαίσια της έκθεσης της πολυπλοκότητας και της αισθησιακότητας του γυναικείου, συνήθως ετεροσεξουαλικού, ερωτισμού που ενίοτε 'ξεστρατίζει' και παρωδικά 'πειραματίζεται', συνήθως εν είδει ερωτικής περιπέτειας...

Η ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας, λοιπόν, πέρα από τόπος όπου ανθεί η λογοτεχνία και η ποίηση αυτές τις δεκαετίες, λειτουργεί και σαν την εμπροσθοφυλακή των λόγων περί ερωτικής αυτονομίας και σεξουαλικής ελευθερίας. Το ζήτημα δεν ήταν ωστόσο ένα πρόβλημα απόστασης μεταξύ Αλεξάνδρειας και Αθήνας. Ο Παλαμάς υπερασπίζεται τα λεσβιακά ποιήματα της Μυρτιώτισσας και ο Ξενόπουλος θα γράψει θετική κριτική για το βιβλίο της Ρωζέττη. Το βιβλίο της Ρωζέττη ειδικά διαφέρει αισθητά από αυτό το είδος γραφής μολονότι, όπως αποκαλύφθηκε πολύ αργότερα, γράφτηκε από δύο άνδρες φίλους της συγγραφέως και του Ν. Λαπαθιώτη, ωστόσο στηρίχθηκε στα ημερολόγια της και η τελική του εκδοχή διαβάστηκε και εγκρίθηκε από την ίδια. [33] Μέσα από την Ρωζέττη, εξάλλου, γνωρίζουμε λίγα παραπάνω πράγματα και για τη λεσβιακή ζωή του μεσοπολέμου. Ο Λαπαθιώτης είναι ανοικτά ομοφυλόφιλος και φιλο-κομμουνιστής. Ορισμένες φοιτητικές παρέες μεταξύ Εξαρχείων, Νεάπολης και Ζαπτείου ενσωματώνουν απενοχοποιημένα

Η πρώτη συλληφθείσα για το αδίκημα της "κοντής φούστας" επί παγκαλικής δικτατορίας, φωτογραφημένη στην Ασφάλεια Αθηνών.

[23] Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 οι κομμουνιστικές τάσεις πληθαίνουν, αλλά δεν είναι γνωστό αν άλλες τάσεις ασχολούνται με το 'γυναικείο ζήτημα'. Κάτι που είναι γνωστό είναι ότι οι αρχαιομαρξιστές της Κ.Ο.Μ.Λ.Ε.Α. (Κομμουνιστική Οργάνωση Μπολσεβίκων Λενινιστών Ελλάδας) έχουν ιδρύσει γυναικείο τμήμα που το 1932 εκδίδει το περιοδικό 'Αγωνιστής-Αγωνίστρια' στη Θεσσαλονίκη.

[24] Τα παραπάνω αντλήθηκαν από το 'Πρώιμος σοσιαλιστικός φεμινισμός: κομμουνίστριες και σοσιαλίστριες στον Μεσοπόλεμο' της Γιάννας Κατσιαμπούρα, που κατατέθηκε στη *Διήμερη Συνάντηση 'Δημοκρατική ή Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ελλάδα; 80 χρόνια μετά για τον Π. Πουλιόπουλο και την εποχή του'*, Παρασκευή 12 & Σάββατο 13 Δεκεμβρίου 2014.

[25] Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), ό. π., σ. 188.

[26] Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), ό. π., σ. 188.

[27] 'Λόγος Εναρκτήριος'. Παρατίθεται στο Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π., σ. 430-441.

[28] Ψαρρά, Α. 'Α' Εθνικόν Γυναικείον Συνέδριον (Αθήνα, 28 Μαρτίου - 4 Απριλίου 1921)' στο *Το Λύκειον των Ελληνίδων: 100 χρόνια*, επιμ. Αβδελά Ε., Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2010, σ. 405-425.

[29] Ψαρρά, Α., 2010, ό. π., σ. 405-425.

[30] Το αίτημα αυτό ικανοποιήθηκε το 1926 μετά από προσωπικό αγώνα της Αγνής Ρουσοπούλου.

[31] (επιμ.) Αβδελά. Ε. (2010), ό. π.

[32] Βλ. Αποστολίδου Ε., 'Η γυναίκα ως αναμορφωτικός παράγων της κοινωνίας', *Ελληνίς*, τ. 9, 1933, σ. 167-168. Παρατίθεται στο Νιζαρλίδου Ε. (2013), ό. π..

[33] Ντούνια Χρ. (2005), 'Επίμετρο: Η Περιπέτεια ενός «ρομάντσου»' στο Ρωζέττη Ντ. (1929) *Η Ερωμένη της*, (επιμ. Ντούνια Χ.), Μεταίχμιο, Αθήνα.

την ομοερωτικότητα στις επιθυμίες τους. Η ίδια η ηρωίδα του μυθιστορήματος της Ρωζέττη είναι φοιτήτρια ιατρικής, 24 χρονών, κάνει παρέα με φεμινίστριες, ανήκει στη μεσοαστική τάξη και έλκεται από τις αριστερές ιδέες. [34] Μια άλλη φίλη της Ρωζέττη, λεσβία ποιήτρια κι αυτή, καταγόμενη από τη Σύρο που δημοσίευε ωστόσο χωρίς ψευδώνυμο τόσο στην Αλεξάνδρεια όσο και στην Αθήνα, ήταν η Ρίτα Μπούμπ. Όλα αυτά τα ονόματα και όλη αυτή η δημιουργία εκλείπει ολοκληρωτικά από τα φεμινιστικά έντυπα. Η μόνη ουσιαστικά που ακολουθεί έναν προβληματισμό πάνω στις ερωτικές σχέσεις – και κυρίως μέσω των διηγημάτων της – με μια συνεχή ταλάντωση μεταξύ ερωτικής ελευθερίας και αποχής είναι η Γαλάτεια Καζαντζάκη η οποία αμφισβητεί το σχήμα 'παναγία-πόρνη' και προβάλλει ως ηρωίδες της τις μαχητικές γυναίκες. [35]

Από την άλλη, ενώ τα φεμινιστικά έντυπα στιγματίζουν εδώ και εκεί την υποκριτική στάση και ηθική της ελληνικής κοινωνίας, αφήνουν απ' έξω εν πολλοίς το κομμάτι που αφορά συνήθως τα ζητήματα σεξουαλικότητας. Θα μπορούσε να ειπωθεί τόσο για τις αστές φεμινίστριες όσο και για τις κομμουνίστριες ότι συμπλέουν από τακτικής άποψης με την κυρίαρχη ομοφοβική και σεμνότυπη ελληνική στάση, ώστε να επιβιώσουν απέναντι στην οικογένεια και τους γείτονες, το κράτος αλλά και κυρίως αυτό που λέγεται 'κοινωνική ηθική', ή όχλος, όπως το λέμε εμείς. Το ενδιαφέρον μέσα σε όλα αυτά, όμως, είναι ότι με μια τέτοια στάση οι γυναικείες οργανώσεις δεν προσπαθούσαν να εκφράσουν καθόλου τις αγωνίες των ίδιων των γυναικών των μαζών που καταπιέζονταν από την κυρίαρχη ελληνική ηθική όταν, για παράδειγμα, επιθυμούσαν να πολιτικοποιηθούν μέσα σε περιβάλλοντα ανδρών, όταν επιθυμούσαν να βγούνε μόνες τους σε ένα ζαχαροπλαστείο ή ένα καφενείο και να συζητήσουν μαζί με αγνώστους, όταν δεν είχαν να επιδείξουν εργόχειρα και άλλα τέτοια για την προίκα τους, όταν τολμούσαν να σκεφτούν, παρά τις συμβουλές ακόμη και του φιλο-γύνη Δημήτριου Γληνού, πως θα θέλανε να καταργήσουν τον 'φυσικό τους προορισμό' και να 'αλλάξουν τη φύση τους', όταν το θέλανε πολύ να μην γυρίσουν σπίτι στις 8.30 το βράδυ αφού σχολάσανε μόλις μισή ώρα πριν, όταν ασφυκτιούσαν μέσα στο 'τι θα πει ο κόσμος', όταν σιχαίνονταν την 'κατασκοπεία' του μικρού αδερφού στις εμφανίσεις τους έξω από το σπίτι, όταν τις γέμιζε αγανάκτηση και φόβο ο έλεγχος των δασκάλων και καθηγητών για το με ποιον θα συνομιλούσαν ή ακόμη κι αν 'χάξουν στο δρόμο', όταν λυπούνταν που έπρεπε να εφεύρουν ψέματα για να κερδίσουν λίγο χρόνο παραπάνω έξω, όταν τις τιμωρούσαν για ένα σωρό βλακείες με ξύλο με τη ζώνη του πατέρα, με το χέρι ή οποιοδήποτε πρόχειρο όπλο, όταν στεναχωριούνταν με την απαγόρευση εξόδου στο σινεμά απ' τους γονείς ή την απαξίωση της αγοράς των χαζο-περιοδικών από το περίτερο που περιείχαν τις «βιογραφίες» των αστέρων του Χόλιγουντ και τους έρωτές τους. [36] Ίσως κάτι τέτοιοι λόγοι μάλιστα να υπαγορεύουν το γιατί οι περισσότερες γυναίκες της στη μεσοπολεμική Ελλάδα θα μείνουν μεταξύ βιοπορισμού και οικιακών καθηκόντων και δεν θα ενταχθούν ποτέ μαζικά στον φεμινιστικό αγώνα. «Από την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών και μόνον», όπως γράφει η Αβδελά, «όσες θα ζουν στο τέλος του μεσοπολέμου, θα είναι ικανές να παρατηρήσουν τις αλλαγές σε σχέση με τη ζωή των μητέρων τους.» [37]

Οι αστές και οι κομμουνίστριες φοβούνται πιθανόν για την επιβίωσή τους ως ομάδων συσπείρωσης γυναικών και οι δεύτερες πιο συγκεκριμένα φοβούνται και για την επιβίωσή τους

και ως ομάδων γυναικών που επιπλέον εκπροσωπούν τις πλέον ριζοσπαστικές και ανατρεπτικές ιδέες για το κυρίαρχο καθεστώς. Αν και η ένταξη των πολιτικοποιημένων γυναικών στο κομμουνιστικό κόμμα κατά τη δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου αποδεικνύεται προβληματική, το σημαντικότερο πρόβλημα φαίνεται να ήταν η συνύπαρξη ανδρών και γυναικών σε νεολαϊστικές οργανώσεις, εκεί που υπήρχε η πιθανότητα κάποιος 'άτιμος νέος να ξεγελάσει κάποια αθώα κόρη'. Η συνύπαρξη της κόρης με κάποιον 'αλήτη' είναι πιο επικίνδυνη και από την ανατροπή του κόσμου! Ή, έστω, ακόμα κι αν η επανάσταση είναι δίκαιη για όλους τους λόγους του κόσμου, η αμφισβήτηση δεν ξεπερνά ένα προσωπικό/κοινωνικό όριο. Το κόμμα πήγαινε με τα νερά αυτής της ηθικής, μη θέλοντας να δώσει τροφή σε τέτοιες υποψίες, μολονότι φυσικά η πολλούς Έλληνες ακόμα και η συμμετοχή των γυναικών σε κομμουνιστικές οργανώσεις σήμαινε αυτόματα την είσοδο στο στάτους της 'πόρνης', μια αγροτική κυρίως προκατάληψη που θα χρησιμοποιηθεί ως όπλο κυρίως στη δεκαετία του 1940 από το ίδιο το κράτος εναντίον του Δ.Σ.Ε. «*Η Ο.Κ.Ν.Ε. στα Τρίκαλα δεν ήθελε να έχει γυναίκες μέσα. Δεν πέρασα από νεολαϊστική οργάνωση, πήγα κατευθείαν στο κόμμα. Μέσα σε δυο τρεις εβδομάδες. Δεν ξέρω γιατί δεν το θέλανε. Μπήκα κατευθείαν στο Κόμμα.*» Το κόμμα οικοδομεί παράλληλα το στερεότυπο της μη-θηλυκής κομμουνίστριας, στερεότυπο που υιοθετείται και από τις στρατευμένες αυτές γυναίκες: «*Εάν ήταν δυνατόν να ντυθώ μόνο στρατιωτικά θα ντυνόμουν. Τόσο πολύ. Βέβαια αυτό ήταν μια ακρότητα αλλά το κάναμε αυτό, και άλλες κοπέλες το κάνανε αυτό το πράγμα. Προσπαθούσαμε να μην έχουμε τίποτα επάνω μας που να θεωρηθεί προκλητικό, γυναικείο. Να είμαστε, δηλαδή να μας βλέπουν οι σύντροφοι της Ο.Κ.Ν.Ε. σαν τον εαυτό τους. Να μη βλέπουν ότι υπάρχει θηλυκό δίπλα τους και να μη δίνουμε την εντύπωση ότι πήγαμε εκεί πέρα γιατί είμαστε πόρνες ή οτιδήποτε, είχαμε φτάσει στο άλλο άκρο.*» [38]

Φαίνεται, εξάλλου, πως ειδικά οι αστές φεμινίστριες, για τις οποίες υπάρχουν και περισσότερες πληροφορίες, καθώς δεν υπέγραφαν με ψευδώνυμα και τα άτομά τους ήταν γνωστά σε κάθε γωνιά υπουργείου και βασιλική αίθουσα, ήταν πεπεισμένες ότι θα έπρεπε να λειτουργούν ως κοινωνικά πρότυπα γυναικών με στόχο τη διάδοση του φεμινιστικού τους προτάγματος, ενός από τα 'παράξενα φρούτα' που εκπροσωπούσαν στον ελλαδικό μεσοπόλεμο. Και όμως... επέβαλε ή αποφάσιζε κανείς άλλος, κάποιος υπουργός ή κάποιος γείτονας, την ατζέντα των μεσοπολεμικών φεμινισμών γύρω από την ενίσχυση της ελληνικής οικογένειας και μητρότητας (και ελληνικότητας κατ' επέκταση);

[34] Βλ. 'Και πάλι η Ντόρα Ρωζέττη. Τεκμήρια για την αληθινή ταυτότητα της συγγραφέως του ασπφικού μυθιστορήματος «η Ερωμένη της», Ελένη Μπακοπούλου, *Το ΒΗΜΑ* 30 Ιουλ 2006 και Ντούνια Χρ. (2005), ό. π.

[35] Καφετζάκη Τ., 'Γυναικεία Αμφισβήτηση και Κομμουνιστική Στράτευση: Εργαζόμενες Γυναίκες και Κομμουνιστική Στράτευση σε μεσοπολεμικά Πεζογραφήματα και Άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη', στο *Μνήμων*, τ. 25, σ. 53-77.

[36] «Εξάλλου μπορούσαν από τον «Θεατή», το «Μπουκέτο», την «Οικογένεια» και από το 1934 από το «Ρομάντζο» που η κυκλοφορία του έφθανε τα 30.000 φύλλα να ενημερωθούν για τα πάντα.» Σκαρσούλης, Μ, 'Τα κορίτσια στο μεσοπόλεμο 1920-1940', *Εφημερίδα Ριζοσπάστης*, 4-10-2013.

[37] Αβδελά, Ε. (2002), ό. π., σελ. 336-359.

[38] Σκαρσούλης, Μ, 2013, ό. π.

Μαρτυρία Ντόρας Ρωζέττη

[...] Εγώ είχα κοντά μαλλιά, α λα γκαρσόν, και φορούσα γραβάτα. Ήταν η μόδα τότε. Πολλές φοιτήτριες φορούσαν γραβάτα και ταγιέρ και είχαν κόψει τα μαλλιά τους. Αλλά και έτσι μου έδιναν σημασία οι κοπέλες. Έρχονταν και μ' αγκάλιαζαν. «Μπούμπη, Μπούμπη», μου έλεγαν. Αυτό ήταν παρατσούκλι μου. Αλλιώς μπορεί να μη με πρόσεχαν, ήμουν άσχημη. Δεν σήμαινε ότι ήθελα να είμαι άντρας. Χαϊρόμουν για τη γυναικεία μου υπόσταση.

Οι ομοφυλόφιλοι άντρες τότε εκυκλώνοντο από λεσβίες για νόχουν μια γυναίκα δίπλα τους. Μια φορά ένας μου είχε ζητήσει να είμαι η ντόμα του σ' ένα χορό που θα πήγαινε. «Ξέρω τι ντόμα σου θα είμαι!» είπα από μέσα μου. Ήμασταν λίγες τότε σχετικά αι λεσβιάζουσες. Πολύ μικρός κύκλος. Και οι γυναίκες με τις οποίες κάναμε σχέσεις, πολλές φορές, μας εκμεταλλεύονταν οικονομικά.

Μια φορά είχα πάει σ' ένα χορό τις αποκριές, είχα ντυθεί αλπτάκι. Σ' ένα θεωρείο ήταν τέσσερις φοιτήτριες γιατρίνες μεγαλύτερες από μένα, φορούσαν μάσκες, εγώ όμως τις γνώρισα. «Έλα δω αλπτάκι», μου είπαν, με πήραν στα θεωρεία τους και μου ρίχτηκαν και οι τέσσερις, με ξέντυναν, μου έβαζαν χέρι... ήταν λεσβιάζουσες.

Συνήθως τότε η μία από τις δύο γυναίκες ήταν πιο ενεργητική και αυτό φαινόταν και από την εμφάνιση, αλλά στη σχέση τα πράγματα ήταν πιο αμοιβαία, γιατί βέβαια τα όργανά σου που ήθελες να ικανοποιήσεις ήταν γυναικεία και όχι αντρικά. Εγώ ήμουν ενεργητική, θα έλεγα επιθετική. Ενεργητικές ήμασταν όχι γιατί θέλαμε να μοιάσουμε στους άντρες, αλλά γιατί ήμασταν πιο δυναμικές, πιο δραστήριες.

Τότε στα Ιλίσσια κοντά στους Αμπελόκηπους ήταν ένα κέντρο, το Ηραίο. Ήπαιζε πιάνο ένας εξαιρετος πιανίστας ο Ρακίνας. Ήταν πολύ αριστοκρατικός με ωραίο κέρινο πρόσωπο και χέρια με μακρὰ δάχτυλα. Εκεί σύχναζαν όλοι οι διανοούμενοι ομοφυλόφιλοι και άλλοι πολλοί διανοούμενοι βέβαια που μας συμπαθούσαν. Θυμάμαι τους ποιητές, τον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, τον Τεύκρο Ανθία. Ο Τεύκρος Ανθίας ήταν ωραίος σαν άνθρωπος και σαν ποιητής. Εγώ αγαπούσα πολύ τα ποιήματά του. Ήταν αιθερομανής τότε. Περνούσε από τη στοά Αρσακείου και ντυομάνιαζε ο τόπος από τον αιθέρα. Μετά, έμαθα ότι έγινε καλά. Ήταν φίλος μου, είχε γλυκειά ψυχή... Αντρέα τον φωνάζαμε. Ναι, στο βιβλίο μου ήταν ο νέος ποιητής που διάβαζε τα σονέτα του και εσυγκινείτο η Λίζα. Εκεί στο Ηραίο μάς διάβαζε τα ποιήματά του και ο Μαραμπού μερικές φορές. Όχι, γυναίκες δεν είχε πολλές στο Ηραίο, πού και πού πέρναγε καμμιά. Πέρναγε η Μαρίκα Κοτοπούλη. Μεγάλη ηθοποιός... Γι' αυτήν έλεγαν ότι είχε πάει με όλες τις μικρότερες ηθοποιούς που αναδείχτηκαν αργότερα. Πολλοί ηθοποιοί ήταν έτσι. Εγώ πήγαινα συχνά στα θέατρα, στα παρασκήνια, αλλά δεν έκανα σχέση με καμμιά ηθοποιό. Είχα κάνει φιλία με τη Ζωζώ Νταλμάς. Μόνο αγκαλιές και φιλιό είχαμε...

Πάντα είχα αδελφικούς φίλους ομοφυλόφιλους. Το ότι θέλουν να μιμηθούν το φύλο μου είναι κολακευτικό. Πολλοί ομοφυλόφιλοι ήταν αθλητές. Ή πήγαιναν στους αθλητές για να βρούνε φίλους. Είχαν διάφορα επαγγέλματα τότε, πολλοί ήταν σεβιτόροι, μάγειροι, πάρα πολλοί ηθοποιοί και όλοι οι χορευτές στα μπαλέτα.

Τη Λολίτα, δηλαδή τη Λίζα του βιβλίου, την γνώρισα στο Πανεπιστήμιο. Ήταν συμφοιτήτριά μου. Εργαζόταν όμως και στην τράπεζα και μετά παράτησε τις σπουδές της. Την φώναζαν και Λόλα. Ήταν από καλή αθηναϊκή οικογένεια. Αρχίσαμε το 1925. Έκανε κρύο και είχαμε πέσει να κοιμηθούμε μαζί. Εκείνη πήρε το χέρι μου και το έβαλε στο στήθος της, ενώ άρχισε να με χαϊδεύει κάτω. Ήταν τρία χρόνια μεγαλύτερη και ήξερε από αυτά. Μετά μου είπε ότι το έκανε από μικρή με άλλα κορίτσια. Το έκανε για ποικιλία γιατί ήθελε και τους άντρες. Είχε τον φίλο της και κανέναν εξτρά πού και πού. Ο μόνιμος φίλος της ήταν αθλητής, τον γνώριζα, μαζί γυμναζόμασταν. Τον ζήλευα και τον μισούσα. Μίσος φοβερό.

Μου έκανε τσαλίμια, έφευγε κι έκανε μήνες να φανεί. Με βασάνιζε. «Δεν θέλω να σε δω. Να μη περνάς από τη γειτονιά μου, να μη μου τηλεφωνείς, να μη σε ξαναδώ στα μάτια μου». Αλλά μου έδινε και μερικές γλυκές στιγμές, κι εγώ περίμενα με λαχτάρα για να μου ξαναδώσει μια τέτοια στιγμή. Παθιαζόμουν, έλεγα ας έρθει να την αγκαλιάσω και ας πουλήσω και τον εαυτό μου. Της έκανα δώρα, έτρεχα να της πάρω ένα κολιέ ή ό,τι άλλο, παρ' όλο που εκείνη είχε και η οικογένειά της ήταν ευκατάστατη. Με είχε κάνει δουλάκι της. Έρμαιο. Ήταν πολύ θερμή γυναίκα. Ερχόταν σε μένα και ύστερα πήγαινε στον φίλο της. Ή πήγαινε στον φίλο της και μετά ερχόταν και σε μένα, μου έλεγε ψέματα ότι ερχόταν από το σπίτι της και μετά διαπίστωνα ότι ερχόταν από το ραντεβού μαζί του.

Αλλά κι εγώ από πείσμα πήγαινα και με άλλες. Τελικά ο έρωτας αυτός ήταν κάτι το εξιδανικευμένο, γιατί το αντικείμενό μου δεν άξιζε αυτόν τον έρωτα. Ήταν φαντασία. Ζούσα στα σύννεφα, υπερβατούσα...

Οι αντιπαραθέσεις γύρω από το Δικαίωμα Ψήφου (1920-1934)

Το πολιτικό δικαίωμα στην ψήφο για τις γυναίκες δεν τίθεται στο πρώτο γυναικείο συνέδριο το 1921 και ήδη από τόσο νωρίς εκτίθεται η παράλληλη πορεία του αιτήματος αυτού με την πρόσδεση των αστικών φεμινισμών με τα κόμματα της αστικής τάξης, το Λαϊκό Κόμμα και τους Φιλελεύθερους. Το άλλο μισό της δυσκολίας υποστήριξης του δικαιώματος ψήφου για τις γυναίκες με έναν συμπαγή τρόπο από πλευράς γυναικείων οργανώσεων οφείλεται μάλλον σε μια αντίστοιχη σύμπτωση, όπως και τα θέματα της σεξουαλικότητας και της κυρίαρχης ηθικής που αναφέρθηκαν προηγουμένως, με τις πλειοψηφικές συντηρητικές τάσεις του ελληνικού όχλου. Ενδεικτικά, το 1920 η βενιζελική εφημερίδα 'Εστία' απέκρουε τη σκέψη να ψηφίζουν οι γυναίκες, ως «θρασεία». Όσοι και όσες εναντιώνονταν στην ψήφο, σκέφτονταν την υποβάθμιση της οικογένειας και της πολιτικής, αυξανόμενη αδιαφορία για την οποία επεδείκνυαν οι ίδιες οι γυναίκες, όπως έλεγαν.

Έτσι, το Λύκειο των Ελληνίδων επικρατεί καθαρά μια αρνητική στάση απέναντι στο δικαίωμα ψήφου ενώ το Εθνικό Συμβούλιο των Ελληνίδων και το 'Ελληνίς' είναι πιο διχασμένα. Οι σοσιαλιστριες μάλιστα γράφουν πως με το 96% των ελληνίδων αγράμματες, αν πάρουν ψήφο οι γυναίκες, θα ενισχυθούν κατά βάση οι συντηρητικές. Ο 'Σύνδεσμος', ωστόσο, και οι κομμουνίστριες στηρίζουν την ψήφο με μεγαλύτερη συνέπεια, ωστόσο οι τακτικές που υιοθετούν στην πράξη έχουν διαφορές. Οι υπέρμαχοι της ψήφου έβλεπαν το αίτημα ως εκουχρονιστικό, αναγκαστικό και ως ένα θεμελιώδες βήμα προς την κατάκτηση της ισοπολιτείας αλλά και απόδειξη στροφής του ελληνικού κράτους προς έναν πολιτισμό που ήδη επεδείκνυαν και άλλα κράτη, είτε στο δυτικό μπλοκ είτε στη Σοβιετική Ένωση. Η βασική επιχειρηματολογία υπέρ της ψήφου, επιπλέον, όπως συνοψίζεται στα έντυπα του αστικού φεμινισμού στηριζόταν στο ότι οι γυναίκες πρέπει να έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν γιατί: α) είναι πολίτες, β) εργάζονται, γ) προσφέρουν παιδιά στην πατρίδα και δ) μόνο μέσω ψήφου θα ανατραπεί και άλλες αδικίες εις βάρος τους.

Ο Σύνδεσμος, με στόχο να καταφέρει την κατοχύρωση του δικαιώματος ψήφου, προσπαθεί να κάνει ένα είδος λήμπινγκ προς τους 'άνδρες συμμάχους' που ανήκουν στον φιλελεύθερο-δημοκρατικό-σοσιαλιστικό χώρο ή κατά καιρούς στεγάζονται στο κόμμα του Βενιζέλου. Ο Σβώλος (σύζυγος του η Μαρία Δεσύρη του 'Συνδέσμου'), ο Γλνός και ο Παπαναστασίου είναι κάποιοι από αυτούς ενώ κατά καιρούς απευθύνονται και στον Κεφαλλονίτη Τυπάλδο-Μπασιά και άλλους βουλευτές. Γούναρης και Τσαλδάρης (σύζυγος του η Λίνα, του Λυκείου Ελληνίδων) είναι οι σύνδεσμοι του 'Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων' με την πολιτική... Ο Βάρναλης, όντα φιλο-κομμουνιστής, και με δεδομένο ότι η ψήφος στις γυναίκες στη Σοβιετική Ένωση είχε δοθεί ήδη από την Οκτωβριανή Επανάσταση το 1917, ανήκει επίσης στους δημόσιους υποστηρικτές της ψήφου των γυναικών στην Ελλάδα. [39] Όλοι βέβαια οι άνδρες έλληνες πολιτικοί αθετούσαν τις υποσχέσεις που έδιναν στις γυναικείες οργανώσεις, με τον Παπαναστασίου πιο συγκεκριμένα να αθετεί την υπόσχεσή του το 1924 περί απόδοσης γυναικείας ψήφου στις δημοτικές εκλογές. [40] Εκείνη τη χρονιά στον 'Αγώνα της Γυναίκας' γράφεται ότι οι γυναίκες πρέπει να ψηφίζουν γιατί 'πρέπει να έχουν και τα δικαιώματα του πολίτη, εφόσον μοιράζονται τις υποχρεώσεις του, γιατί με την εργασία τους πλουτίζουν τη χώρα, γιατί προσφέρουν παιδιά στην πατρίδα, για να πολεμήσουν αποτελεσματικά την αγραμματοσύνη, για να διορθώσουν στη νομοθεσία ό,τι τις αδικεί, για να καλυτερεύσουν τις συνθήκες ζωής των παιδιών τους, για να πολεμήσουν τη σωματεμπορία, για να πληρώνεται η εργασία τους όμοια με των ανδρών, γιατί η ευθύνη που θα έχουν με την ψήφο, θα τις ανυψώσει ηθικά, γιατί σε ένα αληθινά ελεύθερο πολίτευμα πρέπει το νομοθετικό σώμα να αντιπροσωπεύει τη θέληση όλου του λαού, ανδρών και γυναικών.' [41]

Κατά τα άλλα, το δικαίωμα ψήφου των γυναικών χρησιμοποιούσαν ψηφοθηρικά και για λόγους πολιτικών εντυπώσεων από την κάθε παράταξη, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι ο Σύνδεσμος, το Λύκειο και το Συμβούλιο δεν συμμετείχαν από την πλευρά τους σε αυτό το 'παιχνίδι'. Για παράδειγμα, η Παρρέν στρατηγικά δεν στήριξε το δικαίωμα ψήφου στο συνέδριο του 1921 γιατί δεν ήθελε να καρπωθούν οι κυβερνήσεις των βενιζελικών την πολιτική υπεραξία της θεσμοθέτησης του μέτρου [42] και αντίστοιχα θα κινηθεί και η Γιαννιού όταν, επί κυβέρνησης Λαϊκών (φιλο-βασιλικών) θα υποστηρίξει πως οι έλληνίδες δεν είναι ακόμα ώριμες για την ψήφο και χρρίζουν πολιτικής εκπαίδευσης... [43] Αλλά και ο ίδιος ο αρχηγός του Λαϊκού κόμματος Δημήτριος Γούναρης, δεν θα υποστηρίξει το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι όταν ο ίδιος θα έχει πλειοψηφία στη βουλή για δύο μήνες του 1922, αλλά μόνον στη συνεδρίαση της 26ης Μαΐου, όταν πια μειοψηφεί ως αντιπολίτευση.

Το 1927 ψηφίζεται νέο Σύνταγμα στη χώρα και το άρθρο 6 αυτού όριζε ότι «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου», ανοίγοντας ξανά τη συζήτηση περί ψήφου των γυναικών. Όμως το Κόμμα των Φιλελεύθερων δεν προχώρησε σε κάτι τέτοιο και μάλιστα αγνόησε και την εξουσιοδότηση της Συντακτικής Συνέλευσης του 1925 να δοθεί στις γυναίκες το εκλογικό δικαίωμα με Διάταγμα. Οι βενιζελικοί διαφωνούσαν με τη συμμετοχή των γυναικών στις βουλευτικές εκλογές με το επιχείρημα ότι δεν γνώριζαν ανάγνωση και γραφή. Οι αναλόγοι άνδρες όμως, ήταν πολίτες με πλήρη δικαιώματα. Επίσης, επιχείρημα που ακουγόταν σε όλο το φάσμα των δημοκρατών, των σοσιαλιστών και κάποιων κομμουνιστών ακόμα ήταν πως οι γυναίκες στην πλειοψηφία τους δεν ήταν πολιτικοποιημένες και πως αν καρπώνονταν το δικαίωμα ψήφου, θα ενισχυόταν κυρίως η συντηρητική παράταξη. Το 1925, εν μέσω της αναβίωσης της Εορτής του Σταδίου, οι Τριανταφυλλίδου και Μομφερράτου (οι δύο επόμενες προεδρίνες του Λυκείου Ελληνίδων) εναντιώνονται στην ψήφο των γυναικών, υπερισχύει όμως τελικά η γνώμη της Παρρέν υπέρ της υποστήριξης της ψήφου. [44] Ωστόσο, το Συμβούλιο ακόμη δηλώνει ότι «δεν πρέπει να είμαστε ανυπόμονες». «Με τους χορούς στο Στάδιο και τους σπλόγους Γονέων θ' αποσοβήσουν τον κομμουνισμό», γράφει για το Λύκειο η Γαλάτεια Καζαντζάκη, [45] και άλλες κομμουνίστριες θα περιφρονήσουν τα αντιφατικά «αστικά κόλπα» που κάνουν οι «κυρίες της μπουρζουαζίας». Το Κ.Κ.Ε. ουσιαστικά είναι το μόνο κόμμα που αγκαλιάζει το δικαίωμα ψήφου, αφού ήδη από τις εκλογές του 1920, ένα από τα προεκλογικά του συνθήματα είναι και το: «*Σφουρί - δρεπάνι και ψήφο στο φουστάνι!*» [46]

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920 και μέχρι τα μέσα της επόμενης δεκαετίας τη δημόσια σφαίρα ταλανίζουν συζητήσεις γύρω από το δίλημμα 'δημοκρατία ή δικτατορία' με τις εφημερίδες να παίρνουν φωτιά με αφιερώματα στους πολιτικούς άθλους του Μουσολίνι και τη харismaticότητα του Χίτλερ. Οι Λαϊκοί και οι Φιλελεύθεροι παίζουν με τα ίδια περίπου όπλα, με τη διαφορά ότι σε αυτή την περίοδο κυρίως οι δεύτεροι κυβερνούν, καλοβλέποντας τους 'φόβους του πραξικοπήματος' – που σημειωτέον οι ίδιοι δημιουργούν – αλλά και του 'κόκκινου κινδύνου' ως κατάλληλες αφορμές για περαιτέρω καταστολή των εργατών και των οργανωμένων κομμουνιστών. Ο Σύνδεσμος' σε όλες αυτές τις δημόσιες αντιπαραθέσεις περί δικτατορίας ή δημοκρατίας παίρνει υποτίθεται τη θέση της δημοκρατίας, καθώς με αυτήν συνδέεται εξάλλου και η ψήφος της γυναίκας, αν και δεν αποστασιοποιείται πρακτικά από φασιστικά μέτρα που υιοθετούν οι βενιζελικοί, όπως π.χ. το 'Ιδιώνυμο' (1929) που ποινικοποιεί τον εργατικό ριζοσπαστισμό και την κομμουνιστική ιδεολογία. Το 1928 και το 1929, βέβαια, θα λάβουν χώρα οι πρώτες γυναικείες δημόσιες συγκεντρώσεις στην Αθήνα με την υποστήριξη των φεμινιστικών οργανώσεων της εποχής, όπου θα υποστηριχθεί και το δικαίωμα

ψήφου των γυναικών. Παράλληλα, την ίδια χρονιά το Ενιαίο Μέτωπο Εργατών-Αγροτών, στο πρόγραμμά του για τις γεροισιαστικές εκλογές, ζητά εξίσωση του μεροκάματου μεταξύ των εργατριών και των αγροτισσών με τους άνδρες αλλά και των ανηλίκων με τους ενήλικους. Στις μεγάλες πόλεις οργανώνονται επιπλέον πολυπληθείς συγκεντρώσεις εργατριών γυναικών, με αυτά τα συνθήματα. Από το 1929 και έπειτα με το Ιδιώνυμο στέλνονται στις φυλακές Αβέρωφ και έπειτα στα ξερονήσια οι πρώτες κομμουνίστριες και εργάτριες. [47]

Η ευκαιριακή πρόσδεση του Συνδέσμου υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας με τη 'δημοκρατία' φαίνεται, όμως, από τα πρώτα του βήματα κιάλας, καθώς, αν μη τι άλλο μπορούσε να γνωρίζει εκ του σύνεγγυς τόσο το αν το δίπολο Ανατολής-Δύσης ανταποκρινόταν σε αυτό της Προόδου-Οπισθοδρομικότητας, όσο και το ότι υπήρχαν φασίστες ηγέτες της περιόδου που υπόσχονταν στα γυναικεία κινήματα της εποχής ακριβώς τα ίδια που υπόσχονταν και οι πολιτικοί τους αντίπαλοι. Σε ένα από τα πολλά διεθνή συνέδρια μάλιστα που εκπροσώπησε ο 'Σύνδεσμος' την Ελλάδα κατά τον Μάιο του 1923 και διοργανώθηκε εκ μέρους των Ιταλίδων στη Ρώμη, μόλις οκτώ μήνες πριν είχε ανέλθει στην εξουσία ο Μπενίτο Μουσολίνι. Η φεμινιστική επιτροπή του συνεδρίου καλοδέχτηκε τις υποσχέσεις του Μουσολίνι για την απόδοση δικαιωμάτων στις γυναίκες και έτσι ο Ιταλός φασίστας άνοιξε αυτοπροσώπως το συνέδριο. Από την Ελλάδα συμμετείχαν στο συνέδριο η Θεοδωροπούλου, οι Παπαδημητρίου, Πολιτάκη και Πετριδού από το Συμβούλιο και η Δάνου από το Λύκειο Ελληνίδων. Εκεί συστάθηκε η 'μικρή Αντάντ των Γυναικών' με πρόεδρο την πριγκίπισσα Κατακουζηνού, το συνέδριο της οποίας οργανώθηκε έπειτα το 1925 στην Αθήνα. [48] Το 1935 το αντίστοιχο συνέδριο έγινε, βέβαια, στην Ιστανμπούλ όπου οι Τουρκάλες είχαν ήδη 17 αντιπροσώπους στο τουρκικό κοινοβούλιο, ενώ είχαν καταργηθεί φερτζέδες και χαρέμια από τον Ατατούρκ. Την ίδια χρονιά στην Ελλάδα ψηφίζονταν ένας από τους πιο αντιδραστικούς νόμους για την εργασία από πλευράς έμφυλου καταμερισμού και ανισότητας, από την κυβέρνηση των Λαϊκών. Το Συμβούλιο, το Λύκειο, ο Σύνδεσμος και άλλα γυναικεία σωματεία διαμαρτυρήθηκαν έντονα στον πρωθυπουργό Τσαλδάρη.

Το 1930 τελικά αποδίδεται το δικαίωμα ψήφου για τις δημοτικές εκλογές για τις εγγράμματες γυναίκες (ανάγνωση και γραφή) που βρίσκονται σε ηλικία μεγαλύτερη των 30 χρονών. Αφορά το 10% των ελληνίδων γυναικών. Το 1934, λόγω αδιαφορίας ή και πρακτικών εμποδίων, είτε τη γραφειοκρατία είτε από τους ίδιους τους συζύγους τους, ψηφίζει μόνον το 3,5% (12.000 γυναίκες). [49] Η πολεμική της Εκκλησίας είναι βέβαια ακαλίνωτη. Απειλεί τις γνωστές φεμινίστριες με αφορισμό, τις κατηγορεί διά 'ξενομανιάν' και νουθετεί τις υπόλοιπες, αν είναι αληθινές χριστιανές, να μην ακολουθήσουν τις 'σουφραζέτες' στο σατανικό τους έργο... «Πρόκειται προφανέστατα περί είδους μανίας και ψυχώσεως» γράφει ένας άλλος ήδη από το 1921, ενώ ένας βουλευτής το 1929 θα προτείνει απόδοση δικαιώματος ψήφου μόνο για όσες ξεπεράσουν τα 30 χρόνια έτη και 'δεν είναι... όμορφες'. [50] Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι για τις δημοτικές εκλογές μόνον θα δοθεί το 1933, ύστερα από θετική γνωμοδότηση του Σβώλου. Αλλά όχι για όλες τις γυναίκες και πάλι. Στις δημοτικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1934 αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι τα Πρωτοδικεία όλης της χώρας, πλην αυτού των Σερρών, δεν ενέκριναν την υποψηφιότητα των γυναικών. Ήδη από το 1933 βέβαια το κυρίως φεμινιστικό αίτημα, αυτό της ψήφου, εκτίθεται μέσα σε ένα κράτος που δεν δίνει κανένα απολύτως ρόλο στις εκλογές. Οι τελευταίες απλώς διακόπτουν τα πραξικοπήματα και τα αντι-πραξικοπήματα. «Η ψήφος χάνει τη συμβολική της σημασία και ο ριζοσπαστικός φεμινισμός μένει δίχως περιεχόμενο». [51]

(Συνεχίζεται...)

Fight Back! Ιούλιος 2016

(Το fight back! φτιάχτηκε τον Ιανουάριο του 2013 και από το 2014 λειτουργεί σαν υπο-ομάδα εργασίας του antifa negative. Αποτελείται από γυναίκες και άνδρες που σκέφτονται και συζητούν από αντιφασιστική και φεμινιστική σκοπιά την ελληνοφασιστική επέλαση του 21ου αιώνα. Τα τελευταία δύο χρόνια δουλεύει πάνω στην μπροσούρα του για τη συνάρθρωση εθνικισμού και φεμινισμού στα γυναικεία κινήματα την περίοδο 1880-1949 – fight_back_ngt@riseup.net)

20-05-1925. Η εφημερίδα 'Εμπρός' σαρκάζει τον αγώνα για ψήφο: "Ένα μοντέλο διά τας Ελληνίδας που θέλουν να γίνουν συγχρονισμένα! Κούκος, τσιγάρο, μονάκι, ανδρικών ένδυμα και... ψήφος."

- [39] Ξηραδάκη Κ. (1988), *Το Φεμινιστικό Κίνημα στην Ελλάδα (1830-1936): Πρωτοπόρες Ελληνίδες*, Γλάρος, Αθήνα.
- [40] Αβδελά, Ε. (2002), ό. π., σελ. 336-359.
- [41] Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π., σ. 59.
- [42] Ψαρρά, Α., 2010, ό. π., σ. 405-425.
- [43] Πάχη Ό., 'Η Θέση της Γυναίκας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Μια συνοπτική θεώρηση' στο *Ανιστόρητο*, τόμος 10, αρ.38 (2013).
- [44] (επιμ. Αβδελά, Ε.), (2010), ό. π.
- [45] Καφετζάκη Τόνια, ό. π., σ. 53-77.
- [46] 'Η γυναικεία ψήφος έχει τη δική της ιστορία', 10-02-2002, *Ριζοσπάστης*.
- [47] Ξένου-Βερνάρδου Α., 19-08-2001, ό. π., σ. 18.
- [48] Μόσχου-Σακορράφου Σ. (1990), ό. π., σ. 173.
- [49] Αβδελά, Ε. (2002), ό. π., σελ. 336-359.
- [50] Αβδελά Ε. & Ψαρρά Α. (1985), ό. π., σ. 61.
- [51] Ψαρρά Α., 1988, ό. π., σ. 81.